

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 5, 2013

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 332.012.324.4

Ю. В. Орловська,
д. е. н., професор, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Т. Ю. Бойко,
старший викладач кафедри фінансів, Західнодонбаський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПІДПРИЄМНИЦЬКОМУ КЛАСТЕРІ

Julia V. Orlovskaya,
Dr.Econ.Sc, Prof., Prydniprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture
Tetyana Boiko,
senior teacher of department of finances Westdonbass Institute Inter-Regional Academy of Personnel Management

ADMINISTRATIVE ACTIVITY IS IN ENTERPRISE CLUSTER

У статті досліджені підходи різних вчених до поняття «управлінська діяльність», визначено набір факторів, які впливають на якість управлінської діяльності будь якого суб'єкта господарювання. Проведено порівняльний аналіз функціонування різних вид об'єднань, які засновані на принципах добровільного членства і існують на сучасному етапі в Україні з метою визначення особливостей управлінської діяльності в них. Визначені принципові відмінності структури підприємницького кластеру, які виділяють його серед інших добровільних об'єднань і обґрунтовують окреслені особливості управлінської діяльності в такому кластерному об'єднанні.

The article examines different approaches to the concept of scientific "management activities", defined by a set of factors that affects the quality of management activities whether any entity. A comparative analysis of the performance of different types of associations, which are based on the principles of voluntary membership, and there are at present in Ukraine in order to isolate the features of management activity in them. Identified fundamental differences in entrepreneurial cluster structure, that distinguishes it from other voluntary associations and justify particular management activities outlined in this cluster association.

В статье исследованы подходы разных ученых к понятию «управленческая деятельность», определен набор факторов влияющих на качество управленческой деятельности будь - какого субъекта хозяйствования. Проведен сравнительный анализ функционирования разных видов объединений, которые основаны на принципах добровольного членства и существуют на современном этапе в Украине с целью выделения особенностей управленческой деятельности в них. Определены принципиальные отличия структуры предпринимательского кластера, которые выделяют его среди других добровольных объединений и обосновывают очерченные особенности управленческой деятельности в таком кластерном объединении.

Ключеві слова: управлінська діяльність, кластерні об'єднання, підприємницький кластер, види об'єднань, мережі, малі підприємства, приватні підприємці.

Keywords: administrative activity, cluster associations, enterprise cluster, types of associations, network, small enterprises, so proprietors.

Ключевые слова: управленческая деятельность, кластерные объединения, предпринимательский кластер, виды объединений, сети, малые предприятия, частные предприниматели.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції та глобалізації світової економіки наприкінці XX - початку XXI століття так чи інакше вплинули на регіональний розвиток України. Протягом останніх двадцяти років Україною, як незалежною державою, взято курс на регіональний розвиток економіки, а останнім часом - на кластеризацію. В процесі трансформації економіки України виникають нові форми господарювання, які отримали назву «кластер», представлений як сіткова структура підприємств і організацій різної сфери діяльності. Задля забезпечення ефективного функціонування нового кластерного об'єднання набувають важливого значення питання управлінської діяльності в них, яка має певні особливості, що пояснюються взаємодією різногалузевих учасників кластерного об'єднання, як між собою, так і з зовнішніми контрагентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним проблемам становлення та розвитку системи управління і управлінської діяльності присвячені праці провідних закордонних вчених-економістів Р. Акоффа, С. Бира, А. Голдберга, українських вчених А.Ф. Мельник, О.Ю. Смоленського, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко, О.П. Дзьобан, С.О. Руденко, Г.А. Малахай, Л.Е. Орбан-Лембрик і багатьох інших [1-6; 8-10]. Але на жаль, питанням організації та здійснення управлінської діяльності в кластерних об'єднаннях не приділялось достатньої уваги.

Формування цілей статті. Провести аналіз підходів різних вчених до поняття управлінської діяльності та визначення особливостей такої діяльності підприємницькому кластері.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сучасна система поглядів на управління сформувалася в 50-і рр. XX в. як кількісна школа науки управління, заснована на розумінні складних управлінських проблем, завдяки розробці й застосуванню моделей з використанням кількісних методів представниками сучасного менеджменту є Акофф, С. Бир, А. Голдберг та іншими. Видатний американський вчений кібернетик в області системного підходу Р. Акофф, професор Пенсільванського університету основоположник системного аналізу відомий не тільки своїми теоретичними розробками, але й блискучим застосуванням методів системного аналізу для вирішення економічних і виробничих завдань із врахуванням психологічних, соціальних й інших аспектів; саме він сприяв удосконалюванню господарської діяльності більше 30 організацій (фірм, державних установ тощо) [1, с. 94]. Стаффорд Бир, видатний англійський вчений в області дослідження операцій, кібернетики та науки управління, який першим використав кібернетику для управління, визначив управління як «науку ефективної організації». Впродовж 1960-х років він розробив модель життєдіяльності системи для діагностики несправності в будь-якій існуючій організаційній системі [2, с. 103]. А. Голдберг, засновник та президент управлінської консалтингової компанії присвятив свою діяльність розробці практичних кроків щодо управління та контролю за кадрами фірми, створення команди, якісного обслуговування клієнтів і підвищення продуктивності праці. З цього приводу в консалтинговій компанії розробляються спеціальні тренінгові продукти та методичні матеріали щодо управлінської діяльності і фірми [1, с. 213].

За період незалежності України спостерігаються докорінні зміни у всіх сферах життя суспільства, в тому числі і в сфері економіки. Тому в умовах концентрації

глобалізації світової економіки, розвитку нових організаційних інфраструктур бізнесу важливу роль займають оновлені вимоги щодо управління суб'єктам господарювання, які базуються на перетвореннях в соціально-економічній системі країни та розвитком ринкових відношень. Процес управління суб'єктом господарювання базується на управлінській діяльності окремих менеджерів того чи іншого підприємства, або об'єднань підприємств, які мають багаж знань, навиків, життєвого досвіду здібностей щодо організації діяльності різних структур суб'єкта господарювання задля виконання поставлених завдань для досягнення кінцевого результату діяльності.

До визначення поняття управлінської діяльності в наукових кругах є декілька підходів як українських вчених, так і закордонних. Так, більшість закордонні експерти в області менеджменту управлінську діяльність розглядають як процес управління, що пов'язаний з плануванням, організацією, мотивацією і контроле необхідними для того, щоб сформулювати і досягти цілі організації [3, с.38].

Щодо українських вчених, то такі з них, як А.Ф. Мельник, О.Ю. Смоленський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко, О.П. Дзьобань, С.О. Руденко, визнають управлінську діяльність як сукупність вироблених історичним досвідом, науковим пізнанням і талантом людей навиків, умінь, способів, засобів доцільних вчинків і дій людини у сфері управління [4]. Підтверджує цю думку український вчений Малахай Г.А., який стверджує, що управлінська діяльність постає як результуюча різноспрямованих методів засобів їх реалізації [5]. Л.Е. Орбан-Лембрик визнає, що управлінська діяльність — сукупність скоординованих дій та заходів, спрямованих на досягнення певної мети межах організації [6]. Тобто, одні вчені визнають управлінську діяльність як набір методичних забезпечень і дій людини у сфері управління, інші визнають управлінську діяльність як процес, який забезпечує досягнення мети в межах організації. На нашу думку, під управлінською діяльністю слід розуміти сукупність дій і заходів менеджер різних рівнів управління з метою прийняття певних рішень щодо виконання поставлених завдань і отримання бажаного результату діяльності суб'єкта господарювання.

Якість управлінської діяльності будь-якого суб'єкта господарювання залежить від набору факторів, серед яких можливо виділити:

- гнучкість щодо змін напрямів бізнесу певного суб'єкта господарювання та можливість швидко реагувати на зміни в економічному середовищі регіону;
- наявність ефективних методів регулювання управлінської діяльності та оцінки її результатів;
- якість інформаційного забезпечення щодо прийняття певних рішень;
- рівень економічної підготовки фахівців з управління та мотивація управлінського персоналу тощо.

Крім того, для здійснення якісної управлінської діяльності, результати якої принесуть бажані результати, необхідно визначити особливості організаційної структури суб'єкта господарювання, особливо якщо суб'єкт господарювання є об'єднанням підприємств.

Підприємницький кластер представляє собою добровільне об'єднання суб'єктів господарювання різних сфер діяльності, тому очевидно, що здійснення його управлінської діяльності має певні особливості. Задля визначення таких особливостей проведемо порівняльний аналіз добровільних об'єднань, які існують на сучасному етапі в Україні. На території України здійснюють свою діяльність декілька видів об'єднань підприємств, правовим забезпеченням якої є Господарський кодекс. Необхідно відзначити, що в законодавстві України немає чіткого визначення таких понять, як об'єднання підприємств, інтегровані об'єднання підприємств або інтегрована виробничо-господарська структура. В Господарському кодексі України об'єднання підприємств визначені як господарські організації, які утворені у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [7]. Також в законодавстві зазначається, що об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до Господарського Кодексу України та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємств України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав. Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові можуть мати або не мати статус юридичної особи та може бути засноване на відносинах власності (холдинги, консорціуми, концерни, конгломерати) або партнерств (асоціації, корпорації). Такі види об'єднань підприємств, як мережа, синдикат, пул, кластер, альянс, трест в українському законодавстві не визначені. Для визначення певних таких добровільних об'єднань, як кластери, з позиції здійснення в них гнучкої управлінської діяльності визначимо характерні риси таких видів об'єднань підприємств, які засновані на принципах добровільного членства, вільного входу та виходу зі складу об'єднання, та діють на підставі укладеного договору між підприємствами-учасниками об'єднання (асоціації, корпорації) і з'ясуємо їх відмінності друг від друга (табл. 1).

Слово «асоціація» походить від латинського «associatio» - з'єднання, зв'язок. В Господарському Кодексі України наведено наступне визначення цього виду об'єднання підприємств: «асоціація - договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією».

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика різних видів об'єднань, які засновані на принципах добровільного членства [7, 9]

Назва господарського об'єднання	Види об'єднань, що визначені законодавством України			Види об'єднань, не визначені законодавством України		
	Асоціація	Корпорація	Промислово-фінансова група (ПФГ)	Мережі	Територіально-виробничий комплекс (ТВК)	Кластер
Мета створення	Постійна координація діяльності підприємств-учасників, узгодження дій стосовно цін на продукцію, освоєння нових ринків збуту продукції, представлення та захист інтересів підприємств-учасників	Створення системи управління, що відрізняється тісними фінансовими, організаційними, маркетинговими зв'язками	Реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України.	Розширення ринку збуту виготовленої продукції	Підвищення ефективності діяльності підприємств за територіальною та галузевою ознакою в регіоні, що забезпечується взаємодоповненням одного підприємства іншим.	Підвищення конкурентоспроможності готової продукції (робіт, послуг) шляхом активізації виробничого та науково-дослідницького потенціалу регіону задля досягнення соціально-економічного росту як членів об'єднання так і регіону взагалі.
Учасники	Підприємства (організації) переважно однієї галузі господарства	Підприємства (організації) переважно однієї галузі господарства та підприємства, які забезпечують об'єднання сировиною та створюють умови для реалізації продукції на ринку	Промислові та інші підприємства, наукові і проектні установи, інші установи і організації усіх форм власності.	Підприємства однієї галузі господарства	Переважно державні підприємства, орієнтовані на виробництво	Підприємства великого, середнього та малого бізнесу; громадські організації та представники виконавчої влади; фінансові установи та заклади освіти та науки.
Орган управління	Правління асоціації, яке не має права втручатись у виробничу та правову діяльність підприємств-учасників	Правління корпорації, якому делеговано управлінські функції від підприємств-членів об'єднання	Головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені промислово-фінансової групи як учасника господарських відносин.	Виборчий орган на контрактній основі	Управління здійснюється за розпорядженнями міністерства через затверджених посадових осіб на кожному підприємстві	Координаційна рада на договірній основі
Термін дії об'єднання	Не обмежений в часі, регламентується угодою про співробітництво	Не обмежений в часі	Створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк.	Не обмежений в часі	Обмежено наявністю запасів корисних копалин та інших природних ресурсів	Не обмежений в часі

Джерела фінансування	Самофінансування	Самофінансування	Самофінансування, кредитування під нижчий %	Самофінансування	Самофінансування, державна підтримка	Самофінансування, кошти бюджету, пільгове кредитування
Особливості управління об'єднанням	Менша централізація управлінських зв'язків; для окремого підприємства є можливість одночасно бути членом кількох асоціацій; асоціація централізує лише одну чи декілька із кількох виробничо-господарських та управлінських функцій.	Повна фінансова залежність підприємств-членів від одного або кількох учасників об'єднання	Повна залежність кожного учасника від рішень головного підприємства.	Незалежність кожного члена мережі від прийнятих управлінських рішень відносно певних учасників мережі	Повна залежність кожного підприємства від рішень відповідного Міністерства.	Повна незалежність кожного члена кластеру від прийнятих управлінських рішень відносно окремих членів об'єднання

Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств - учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями» [7]. Таким чином, характерними рисами асоціації є менша централізація управлінських зв'язків порівняно з іншими видами об'єднань; для окремого підприємства є можливість одночасно бути членом кількох асоціацій; асоціація централізує лише одну чи декілька із кількох виробничо-господарських та управлінських функцій. При цьому, враховуючи незначні зв'язки між підприємствам учасниками, невисокий ступінь централізації управління, широкую спрямованість дій і невтручання у виробничу та комерційну діяльність власних членів, процес інвестування в асоціації обмежуються акумуляцією ресурсів та впровадженням інвестиційних проєктів, результатами яких можуть користуватись у рівному ступені в члени об'єднання. Інвестиційна діяльність окремого підприємства не має відчутного впливу на господарську діяльність інших підприємств-учасників асоціації. Таким чином, підприємства-учасники асоціації мають прямий зв'язок з обраним органом управління та мають можливість користуватись послугами та захистом, які надають керівним органам членам такого об'єднання.

Корпорацією є вид об'єднання підприємств, яке засноване на умовах партнерства. В Господарському Кодексі України наведено наступне визначення корпорації «Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегування ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації» [7]. Система управління корпорації характеризується тісними фінансовими, організаційними, науковими, маркетинговими зв'язками між підприємствами-учасниками, а також повною фінансовою залежністю від одного чи декілька членів цього об'єднання.

Промислово-фінансова група (ПФГ), на відміну від асоціації та корпорації, створюється з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України та не має статусу юридичної особи [7]. Правом діяти від імені ПФГ має виключно головне підприємство Промислово-фінансової групи на підставі укладеного Генеральної угоди про сумісну діяльність, що ставить в залежність кожного члена такого об'єднання від прийнятих управлінських рішень головного підприємства ПФГ. Таким чином, аналізуючи сутність та основні характеристики таких видів інтегрованих виробничо-господарських структур, як корпорація, асоціація та ПФГ, можна зробити висновок про наявність тісних виробничих і комерційних зв'язків всередині групи між всіма підприємствам учасниками. Тому управлінська діяльність відносно окремого підприємства такого об'єднання буде мати безпосередній вплив на інших його членів і робить та об'єднання менш гнучкими до економічних змін.

Територіально-виробничі комплекси (ТВК) - це поєднання підприємств (та установ), для яких територіальна спільність їхніх компонентів - додатковий фактор підвищення економічної ефективності за рахунок значної стабільності взаємних зв'язків (у тому числі інформаційних) і ритмічності виробничого процесу, скорочення транспортних витрат; раціонального використання всіх видів місцевих ресурсів та сприятливих умов маневрування ними [8, с. 104]. ТВК створюються за рішенням відповідних міністерств і відомств, управлінська діяльність яких сприяє виникненню повної залежності кожного учасника об'єднання від прийнятих ними рішень. Причому діяльність територіально-виробничого комплексу напряму залежить від запасів корисних копалин і інших природних ресурсів регіону, які є ресурсною базою для ефективного виробництва. За таких умов діяльності ТВК не придатні до гнучких змін своєї виробничої діяльності, які обумовлені вимогами ринкової економіки.

За економічним змістом на кластерні об'єднання дуже схожі підприємницькі мережі, які представляють собою групу спеціалізованих підприємств, які доповнюють один одного і співпрацюють заради вирішення спільних проблем, відіграють важливу роль, зокрема, сприяють поглибленню внутрішньо регіональних виробничих технологічних зв'язків, поширенню інновацій, більш раціональному використанню місцевих ресурсів, дають змогу підвищити загальний технологічний рівень виробництва; конкурентоспроможність промислової продукції [9, с. 13]. Члени мережі не залежать від прийнятих управлінських рішень відносно певних учасників такого об'єднання. Та структура управління дозволяє своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в ринковій економіці. Але економічна діяльність мережевої структури більш вузька, ніж кластерного об'єднання і тому не здатна забезпечити суттєвого впливу на підвищення конкурентоспроможності регіону.

На відміну від інших об'єднань підприємств, підприємницькі кластери характеризуються наступними особливостями:

- можливість існування великого підприємства-лідера, що визначає довгострокову господарську, інноваційну й іншу стратегію всієї системи;
- територіальною локалізацією основної маси господарюючих суб'єктів - учасників кластерного об'єднання;
- стабільністю господарських зв'язків господарюючих суб'єктів - учасників кластерного об'єднання, що домінує значенням цих зв'язків для більшості її учасників
- довгостроковою координацією взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів; основних систем керування, контролу якості тощо. [10, с. 86].

В основі процесу створення кластера лежить обмін інформацією про потреби в техніці, технологіях і послугах між виробниками, постачальниками, покупцями родинними галузями. Взаємний обмін інформацією ставить у вигідні умови всі фірми кластера в їх загальній конкурентній боротьбі із суперниками, але не знімає їхнє захопленість про своє власне положення на ринку. Тому наявність внутрішньої конкуренції між підприємствами кластеру може негативно вплинути на обмін інформацією. З іншого боку, взаємобміну інформацією між фірмами усередині кластера сприяє збіг цілей, координація й сумісність інтересів горизонтально вертикально зв'язаних фірм, а також неформальні відносини окремих фахівців і керівників, їхня спільна участь у наукових співтовариствах й асоціаціях, територіальна близькість, норми ділової етики, а так само прагнення до встановлення тривалих і міцних взаємин.

Малі підприємства та приватні підприємці в складі кластера є особливими суб'єктами ринку, які виступають не як окремі підприємства, а як елементи об'єднання групи підприємств і тому їхня ефективність оцінюється, як з позиції успішності функціонування кластера, так і з позиції вхідного в нього окремого суб'єкта господарювання. Результативність функціонування малого бізнесу в кластері може оцінюватися як обсягом його частки у випуску загальної продукції (яка може досягати 30%), так і показниками самого кластера (прибутковість, сприйнятливість до інновацій, конкурентоздатність тощо). Ефективність управління підприємницьким кластером проявляється в його економічному зростанні, збереженні та створенні нових робочих місць, розширенні податкової бази, у збільшенні експорту й залученні зовнішніх інвестицій. Тому органи влади різних рівнів найчастіше стають ініціаторами створення й підтримки кластерних об'єднань, оскільки вони стимулюють соціально-економічний розвиток місць розташування, прилеглих територій і цілих регіонів, що позитивно впливає на якість управлінської діяльності власних підприємницького кластеру.

Перевагою кластера є також «ефект охоплення», який виникає при існуванні фактора виробництва, що може бути використаний одночасно для виробництва декількох видів продукції, надання послуг та виконання робіт. Цей фактор характеризується багатофункціональною природою. При угрупованні фірм у кластері ефект охоплення значно підсилюється, тому що виникає можливість використати багатофункціональний фактор на різних підприємствах при мінімізації транзакційних витрат пов'язаних з його передачею. Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Таким чином, в учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом сукупного впливу ефектів масштабу, охоплення й синергії. Механізм їх впливу наступний: неприбуткові підприємства кластера мають змогу перейти нижню границю рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції.

Висновки. Створення та розвиток кластерів приводить насамперед до розвитку інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності, як між підприємствами кластера так і зростання продуктивності і рентабельності регіону взагалі, що створює передумови до залучення іноземних інвестицій, подальшого його розвитку та вихід України на світовий рівень розвитку. Таким чином, визначення характерних особливостей організаційної структури підприємницьких кластерів порядку їх функціонування дозволяє зробити висновки про нестандартність здійснення управлінської діяльності такого об'єднання. Управлінська діяльність в рамках кластерного об'єднання гарантує повну незалежність кожного члена підприємницького кластеру від прийнятих управлінських рішень відносно окремих його учасників

Реалізацію такої діяльності забезпечує функціонування організаційно-економічного механізму регулювання управлінської діяльності підприємницького кластеру. Такий механізм дозволить здійснювати ефективну управлінську діяльність в кластері, яка забезпечить реалізацію процесів організації, планування, фінансування, обліку контролю господарської діяльності об'єднання. При цьому оцінка прийнятих управлінських рішень та результатів управлінської діяльності сприятиме подальшому розвитку кластерного об'єднання.

Література.

1. Рассел Л. Акофф о менеджменте [Електронний ресурс] / Акофф Рассел Л. - "Питер", Санкт-Петербург, 2002.- 448с. - режим доступу: <http://www.kodges.com/53763-akoff-o-menedzhmente.html>
2. Бир Стаффорд Кибернетика и управление производством./ Пер. с англ. В. Я. Алтаева. — М.: Наука, 1963. — 276с.
3. Маскон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Маскон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. — М.: «Дело ЛТД», 1994 — 704с.
4. Мельник М.В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях / М.В. Мельник. — М.: Финансы и статистика, 1990. — 136 с.
5. Малахай Г. А. Методика оцінка стану управлінської діяльності в фермерських(селянських) господарствах [Електронний ресурс] / Г. А. Малахай - режим доступу: http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21846.doc.htm
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління [Електронний ресурс] / Л.Е. Орбан-Лембрик – режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/3272/86/>
7. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV зі змінами та доповненнями – режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів // Матеріали Міжнародного економічного форуму, 16.11.2001 р. – К.: Логос, 2002. – 197 с.
9. Семенов Г.А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки [монографія] / Г.А. Семенов, О.С. Богма – Запоріжжя: КПУ, 2008. – 244с.
10. Фишер П. Как превратить Россию в привлекательный рынок для потенциальных инвесторов/ П.Фишер // Вопр.экономики. — 2002. — №2. – с.83-101

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013

ТОВ "ДКС Центр"